

ORMOS MÁRIA:

VITÁK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY „NAGY” KÉRDÉSEIRŐL

Sokan hajlanak arra, hogy a történettudomány átfogó elvi, filozófiai és módszertani kérdéseinek gondját újkeletűnek tekintsék. Bárki, aki a történetírás történetébe belekóstol, meggyőződhet azonban arról, hogy ezek a kérdések a történészeket attól a pillanattól kezdve foglalkoztatták, amely pillanattól tudománnyá akarták átalakítani azt a korábbi mesélőkedvet vagy pedagógus hajlamot, ami krónikák írásában, figyelemreméltó események elbeszélésében, nagy személyiségek sorsának ismertetésében adott hírt magáról.

Bizonyos értelemben – sok más mellett – a történetírás története küzdelem e diszciplína tudományos rangra emeléséért. Ma már aligha kérdéses bárki előtt is – beleértve ebbe a polgári tudósokat –, hogy ezen az úton a sorsdöntő lépést Marx tette meg, amikor a történelmi totalitást Hegelhez hasonlóan dialektikusan, de nem a szellemből, hanem önmagából az emberi társadalmi viszonyokból kiindulva ragadta meg.

A hegeli „rendszer” meghaladta az idő, a marxi princípiumokat viszont a polgári történetírás nem teheté magáévá; a történetírás tudományá avatása útján más lehetőségek után kutatott. Közismert, hogy az igazi Marxtól egy időben a magát marxistának nevező történetírás is eltávolodott. A dogmatizmus éveiben lerakódott hordalékot a mai marxistáknak el kell távolítaniuk. Nem lehet véletlennek tekinteni Marx ismételt „újraolvasását” a marxisták által, sem azokat a vitákat, amelyek a történetírás elvi és módszertani kérdéseiről az ő köreikben folynak. Mivel azonban itt következő két cikkünk – Faber összefoglalója a nyugatnémet „módszertani csatáról” és Hillgruberé a diplomáciatörténet helyéről és szerepéről folyó vitáról – a polgári történetírás gondjairól szól, a marxisták vitáiról nem kell bővebben szólnunk.

Ezt a két írást viszont – az érthetőség kedvéért – valamelyest interpretálni szükséges. A napjainkban folyó történész vita minden korábbinál intenzívebb és kiterjedtebb. Mivel a történettudomány a legáltalánosabb ember-tudomány, hiszen az ember minden tevékenysége és létmozzanata idő-

ben, vagyis történetileg jelenik meg, a felmerülő kérdések száma mérhetetlen. Van azonban két általános szempont, az egyik elvi, a másik módszertani, ami minden vita mélyén meghúzódik. S e két szempont egymással szorosan összefügg. Az elvi kérdés az emberi történelem totalitásának minőségére és belső, immanens törvényeire irányul. A módszertani viszont az első kérdésre adott választól függően arra hivatott, hogy az egész (a totalitás) és a rész, valamint a részek közötti összefüggések, egymásrahatások stb. dolgát tisztázza.

A polgári történetírás a válaszokat keresve egyrészt mindúntalan meghaladja saját korábbi etapját, másrészt mindúntalan, s úgy látszik, fokozódó mérvben, konfrontálódik a marxizmussal. Gyakorlatilag ez történik a társadalomtörténet módszertani csatájában is. A jelenlegi útkeresők maguk mögé utasítják a múlt mindenfajta historizmusát, tudatosan a fejlődéselmélet mellett szögeznek le magukat, elvetnek tehát minden statikus rendszerelméletet. Ugyanakkor világossá válik, hogy saját „elkötelezettségüket” a marxista elkötelezettséggel, „érdekvállalásukat” a marxi jóslatban kifejeződő érdekekkel, saját totalitás-igényüket a marxista történelemszemlélettel szembeállítják. E küzdelem alapmótvimái a tévedés nagyobb veszélye nélkül megállapíthatóaknak tűnnek. Wehler, Kocka és mások elvetik az egyoldalú gazdaságközpontúságot, amit napjainkban néhány gazdaságtörténész valóban gyakorol, de ami Marxra nézve csak vélelmezett egyoldalúság. Ennek helyébe a társadalmat, mint egészet állítják, s az emberi történetet a társadalomtörténettel magyarázzák, amelynek sajátja a dinamizmus. Ez a dinamizmus fejlődést rejt magában; a nyugatnémet történészek felfogásában azonban csak a dinamizmus iránya válik világossá, indítékai, mozgatói nem. A történelem iránya „a ma érdekekkel bíró és a jövőről elképzeléssel rendelkező történetíró” álláspontjában jut kifejezésre – vallják e történészek – ami viszont a „liberális és demokratikus szociális államban” fogalmazódik meg.

Többek között kifejezi ezt a – valljuk meg nagyszabású – liberális polgári kísérletet az úgynevezett modernizálási elmélet, amire Faber cikkében csak Dahrendorf nevének említése utal. A társadalomtörténet új fogalmának nyugatnémet úttörői a Dahrendorf által használt modernizálás-fogalmat ugyanis egy részükben átvették, noha Dahrendorf következtetéseivel nem értenek egyet. Átvették és elméletileg kifejtették azt a tételt, hogy a társadalom mozgása, dinamizmusa azon mérhető: miként valósítja meg a gazdasági, politikai, társadalmi-intézményi, kulturális stb. modernizálást az említett liberális, demokratikus szociális állam felé. (Elvetették viszont azt a nézetet, hogy a náciizmus e modernizálás szakaszaiként lenne felfogható.)

A társadalomközpontúság, a dinamizmus hangsúlyozása, sőt, önmagában véve még a modernizálás fogalma sem képez választóvonalat a társadalomtudományi iskola és a marxi elmélet között. Az irányultságon kívül, ami alapjában politikai természetű, tudományosan e választóvonal egyelőre elsősorban azon a ponton rajzolódik ki, hogy a társadalom dinamizmusának kifejtett értelmezése voltaképpen elmarad. A dialektika ellentét fogalma (és az egyenlőtlenség fogalma) helyébe valamiféle immanens és intencionális összmozgás lép.

Második cikkünk a módszertan világába vezet el bennünket, annak a problémának a jegyében, amelyet e bevezető sorok elején már jeleztünk: az egész és a részek viszonyának, s e részek kezelésének problémakörébe. Jó néhány éve már annak, hogy jeles történészek, éppen a történetírás tudományos rangjának kivívása jegyében, harcot kezdtek a történettudomány politika-centrikussága, sőt ezen túl egyáltalán az eseménytörténetre való redukálása ellen. A harc bizonyos pontokon meglehetősen egyoldalúvá is vált, olyannyira, hogy már-már szégyennek kezdett számítani, ha egy történész eseménytörténetet írt, nota bene, ha külpolitikával, a nemzetközi kapcsolatok történetével, diplomáciatörténettel foglalkozott. Míg ez a folyamat zajlott a történetírás keretén belül, szép csendben kivált viszont belőle egy tudományág, a politika-tudomány és elkezdte e terület tudományos kisajátítását a modern és a jelenkori történelemre nézve. Magától értetődő, hogy a történészek azonnal kezdtek észbekapni, s rájönni arra, hogy a társadalmi élet egyik legfontosabb területét nem helyezhetik „a falakon kívül”.

Hillgruber cikke is igazolja, hogy a politika-, és külpolitika-ellenesség ma már jórészt kiment a divatból. Megmaradt viszont a valódi kérdés: általában véve a politika helye az összmozgásban és különösen a nemzetközi relációk és az egyes országok külpolitikájának helye mind az egészben, mind a politika keretein belül. Dominál-e a külpolitika, amint ezt Ranke és követői sokáig hirdették, vagy tulajdonképpen a belpolitika szabja-e meg a külügyek irányát, amint azt nem egy dogmatikus történetíró hitte? További kérdés, hogy vajon a külpolitika autonómiája meddig terjed, s végül, hogy mind a társadalom egyéb meghatározóival való összefüggésrendszerében, mind saját autonóm kereteiben miféle meghatározókkal, változókkal kell a történésznek számolnia.

Hillgruber, az előző cikk szerint a „status quo” és az „objektivitás” hírébe „kevert” történész összefoglalója megmutatja a kérdésre irányuló „nyugati” viták lényegét. Azt a részt, amelyben a legfrissebb szovjet álláspontot ismerteti, — egyébként híven —, elhagytuk, mert szeretnénk e néze-

tet a későbbiekben „első kézből” ismertetni. Felfedezhetjük e cikkben egyúttal a modern „harmadik utat”. Attitűdjét ugyanis Hillgruber ezúttal sem mulasztja el megfogalmazni: az igazság annyira bonyolult, hogy részeihez mindenfelől el lehet jutni, s amíg a tudomány tudomány marad, mindig fel tárhat részigazságokat, hiszen ez természetében rejlik. A maga részéről a történetírás e semleges magját tekinti éppen tudománynak.

Minden valószínűség amellet szól, hogy a napjainkban zajló viták és a most tett megállapítások csakúgy nem az utolsó szó jogán hangzanak el a történetírásban, amint minden korábbi lépésről kiderült, hogy csak a következő előzte meg. Nem kétséges azonban, hogy a nagy történetírói vita új önmeghaladás irányában mutat, még akkor is, ha nyitottságát a történettudomány emancipálására és a nagyon is szűken meghatározott rendszer melletti elkötelezettségre egyidejűen irányuló igény egyszersmind korlátozza.